

„DOM ŚLĄSKI” PRZY UL. POMORSKIEJ 2 W KRAKOWIE

Dnia 12 lipca 1931 roku z inicjatywy Towarzystwa Obrony Kresów Zachodnich położono kamień węgielny pod budowę „Domu Śląskiego” w Krakowie. Miał on pomieścić bursę i schronisko turystyczne dla młodzieży śląskiej oraz pomieszczenia dla instytucji zajmujących się Kresami Zachodnimi. Gmach oddano do użytku w marcu 1936 roku.

W dniu 13 września 1939 roku budynek został zajęty przez Gestapo i do dnia 17 stycznia 1945 roku pełnił funkcję Komendy Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Dystrykcie Kraków.

Następne lata owiane są mgłą tajemnicy, brak jest dokumentów mówiących o tym jakie instytucje gościły w murach „Domu Śląskiego”. Jak „wieść gminna” niesie była tu siedziba Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (wydaje się to wątpliwe, instytucja ta zajmowała budynek po drugiej stronie ul. Królewskiej). Inna wersja mówi o kontrwywiadzie radzieckiego garnizonu. W każdym razie nadal więziono tutaj ludzi o czym świadczą napisy w celach. W tym samym czasie zniknęła gdzieś ulica Pomorska, a na jej miejscu pojawiła się ulica Wybickiego.

Na przelomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych „Dom Śląski” przekazano w administrowanie Lidze Obrony Kraju, natomiast jego głównymi użytkownikami stali się studenci Akademii Górniczo-Hutniczej, w roku 1967 zastąpili ich słuchacze uczelni artystycznych. Ich Domem Studenckim (dalej DS) administrowała i administruje do dzisiaj Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna. Równoległe z DS rozpoczęły funkcjonowanie: Ośrodek Szkolenia Kierowców Ligi Obrony Kraju (formalny właściciel budynku), Kasyno Przedsiębiorstwa Handlowo-Gastronomicznego „Konsumy” i kilkanaście mieszkań prywatnych. Od 1981 roku Oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa „Walka i Męczeństwo Polaków w latach 1939–1945” (3 cele byłego Gestapo, sala wystawowa o powierzchni niecałych 100 m² i 1 pomieszczenie pracowni merytorycznej). W 1990 roku nastąpiły pewne zmiany w użytkowaniu gmachu. Wyprowadziło się Przedsiębiorstwo Handlowo-Gastronomiczne „Konsumy”, a na jego miejscu powstał sklep i restauracja „Admiral Club”. Zwiększyła się także liczba agend LOK użytkujących pomieszczenia „Domu Śląskiego”.

Przypomnijmy długą i trudną drogę starań o utworzenie Muzeum Walki i Męczeństwa.

Już w 1946 roku, a więc jeszcze wtedy gdy w piwnicach „Domu Śląskiego” więziono ludzi, Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Niemieckich podjęła starania o utworzenie w byłej siedzibie Gestapo muzeum martyrologii. Niestety okres nie sprzyjał tego typu inicjatywie w Krakowie. Apel Komisji pozostał bez echa. Sprawa ucichła na dziewiętnaście lat. Celami byłego Gestapo nie zajmowała się żadna instytucja o charakterze muzealnym, kombatanckim czy dokumentacyj-

nym. Jedynie administrator budynku z ramienia LOK dbał, w miarę swoich możliwości, o zachowanie cel w niezmiennym stanie.

Dopiero w dniach 11–19 marca 1966 roku w celach przy ul. Wybickiego 2 pojawiła się grupa pracowników Muzeum Historycznego m. Krakowa dokonując pierwszej inwentaryzacji napisów pozostawionych przez więźniów Gestapo. W ślad za inwentaryzacją poszły zabiegi konserwatorskie w dniach 1 kwietnia — 6 czerwca 1967 roku. Taką też datę noszą zalecenia konserwatorskie dotyczące warunków dalszej eksploatacji pomieszczeń.

W roku 1968 Muzeum Historyczne m. Krakowa zwróciło się do Rady Narodowej Miasta Krakowa z wnioskiem o utworzenie przy ul. Wybickiego 2 Oddziału Martyrologii którego podstawą miały być pomieszczenia byłego Gestapo i zbiory przejęte przez MHmK 1 sierpnia 1950 roku od Zarządu Okręgu Krakowskiego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację po likwidowanym wtedy tzw. „muzeum partyzanckim” przy ul. Wielopole 15. Na swój wniosek Muzeum nigdy nie otrzymało odpowiedzi. Sprawę odłożono ad acta na następne cztery lata.

W styczniu 1972 roku inicjatywę powołania Muzeum Martyrologii w „Domu Śląskim” podniósł krakowski ZBoWiD. Dnia 9 stycznia tego roku MHmK wystąpiło z kolejnym wnioskiem do władz miasta. Po raz kolejny pozostał on bez odpowiedzi.

W dniu 28 listopada 1974 roku pracownicy Muzeum Historycznego przedstawili konkretny plan realizacji koncepcji muzeum martyrologii i walki. Wydawało się, że Muzeum powstanie lada dzień. Tymczasem skończyło się na odsłonięciu 17 stycznia 1975 roku tablicy pamiątkowej przy bramie wjazdowej na dziedziniec „Domu Śląskiego”. Bramie, która w okresie okupacji hitlerowskiej nie była użytkowana — zamknięto ją bowiem na stałe, a więźniowie wprowadzani byli do budynku bocznym wejściem (dziś jest to wejście do DS).

Na kolejne miesiące sprawa ugrzęzła w przepastnych biurkach urzędników. Dopiero 28 kwietnia 1976 roku Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miasta Krakowa przekazał Muzeum komplet klisz szklanych dokumentujących wykonanie prac konserwatorskich w roku 1967. Nie przekazano podobnego kompletu fotografii wykonanych w podczerwienu przez pracowników Zakładu Kryminalistyki. Do dziś nie wiadomo co się z nimi stało.

W tym samym kwietniu 1976 roku „wybuchła afera” niszczących napisów w celach. Pracownicy Muzeum oprowadzający wycieczki (mieli to prawo od 1966 roku) stwierdzili przeciek wody od strony Domu Studenckiego. Rozpoczęto interwencje i monity w różnych instytucjach odpowiedzialnych za istniejący stan rzeczy. Wymiana korespondencji pomiędzy Muzeum, LOKiem, AGH, PWST i Urzędem

Miasta trwała miesiące. Nie było winnych, nie było możliwości zmiany istniejącego stanu rzeczy. I tak aż do 4 kwietnia 1977 roku, kiedy to na naradzie w Urzędzie Miasta ustalono konieczność ponownego podjęcia prac konserwatorskich po uprzednim osuszeniu budynku. Naturalną konsekwencją decyzji o konserwacji napisów stała się kolejna narada w dniu 30 stycznia 1978 roku, na której Prezydent Miasta podjął decyzję o utworzeniu Muzeum Martyrologii jako Oddziału Muzeum Historycznego m. Krakowa. Niestety za tą decyzją nie podażyły żadne polecenia wykonawcze.

W początkach 1979 roku sprawę powołania Oddziału MHmK przy ul. Wybickiego 2 podjął Związek Inwalidów Wojennych PRL składając odpowiedni wniosek do władz miasta. Stało się smutną tradycją, że na wniosek ten nie odpowiedziano.

Niemniej sprawa krążyła gdzieś po urzędniczych biurkach, w lutym 1979 roku zespół opiniodawczy przy głównym geodecie m. Krakowa uchwalił przywrócenie nazwy ulicy Pomorskiej. Była to jednak tylko opinia nie mająca żadnej mocy sprawczej i nie powodująca faktycznej zmiany nazwy.

10 lutego 1979 roku Muzeum Historyczne m. Krakowa przedstawiło kolejny projekt organizacji swojego Oddziału. Trzy tygodnie później przedstawiono już dokładny projekt ekspozycji. Nie otrzymano co prawda na niego odpowiedzi, ale w drugim kwartale 1979 roku Wydział Kultury i Sztuki UMK znalazł środki na przeprowadzenie częściowych prac konserwatorskich w celach. Ich odbiór nastąpił w dniu 20 lipca 1979 roku. Po raz kolejny wydawało się, że powołanie Oddziału to już kwestia dni, zwłaszcza, że w sierpniu tego roku z wnioskiem o utworzenie Muzeum wystąpił Komitet Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, którego przewodniczącym był nie kto inny tylko Prezydent Miasta. W listopadzie 1979 roku swój wniosek ponowił ZBoWiD. Ale sprawa nadal utykała na różnych szczeblach administracji państwowej. W lutym 1980 roku Prezes Oddziału Kraków-Sródmieście ZIW Stanisław Dąbrowa-Kostka powołał specjalny zespół, którego zadaniem miało być nieustanne nękanie władz i domaganie się utworzenia Muzeum.

Tym razem zmasowany nacisk wszystkich środowisk kombatanckich i naukowych Krakowa okazał się skuteczny. Nadal co prawda nie było formalnej decyzji o powołaniu Muzeum, ale od 1 czerwca 1980 roku do 28 lipca 1981 roku Miejskie Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane nr 4 osuszyło podziemne kondygnacje budynku przy ul. Wybickiego 2. W dniu 13 listopada 1980 roku w drodze kompromisu zawartego pomiędzy wszystkimi zainteresowanymi stronami zdecydowano CHWIŁOWO umieścić ekspozycję na tzw. sali teatralnej (nigdy nie związanej ze sprawą więźniów Gestapo, w czasie okupacji mieściły się w niej magazyny kasyna policyjnego) do czasu powstania możliwości ulokowania ekspozycji w innych pomieszczeniach. Do dziś taka możliwość nie powstała.

W roku 1981 przygotowania do uruchomienia Oddziału ruszyły pełną parą. Mgr Tadeusz Wronski opracował z ramienia Muzeum dwie koncepcje scenariusza przyszłej ekspozycji w oparciu o zbiory Muzeum Historycznego m. Krakowa i badania naukowe prowadzone przez jego pracowników od wielu lat. Scenariusze te były konsultowane przez przedstawicieli instytucji zainteresowanych powstaniem Muzeum: Stanisława Dąbrowe-Kostkę z ramienia ZIW, mgr Ryszarda Kotarbę z ramienia Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, płk Józefa Knapa z ramienia ZBoWiD, Władysława Figę — sekretarza Krakowskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa. Przedstawiono je do konsultacji także Markowi Płaszewskiemu ze Społecznego Komitetu Opieki nad Pomorską Niezależnego Zrzeszenia Studentów, ale w gorącym politycznie okresie roku 1981 nie

wyraził on swojej opinii, późniejsze wydarzenia uniemożliwiły mu to w ogóle. 1 lutego tego roku zawarto umowę o wynajęciu lokalu przez MHmK. Ciągłe nie było jednak formalnej decyzji o powołaniu Muzeum. OKBZH w Krakowie interweniowała 5 kwietnia tego roku w Radzie Pamięci Narodowej w Warszawie. Nadal bezskutecznie. Ale przydzielono środki finansowe na prace przygotowawcze. Po raz kolejny zlecono 11 czerwca 1981 roku konserwację cel. Zbierano materiały pod kątem przyszłej ekspozycji stałej. Między innymi wypożyczono od AGH magnetowid przy pomocy którego miały być na wystawie oglądane kopie kronik filmowych z Generalnego Gubernatorstwa.

2 września 1981 roku Dyrekcja MHmK podjęła kolejną próbę uzyskania lepszych warunków pracy dla przyszłej ekspozycji — wystąpiono o przydzielenie jednej z sal zajmowanych przez Kasyno Milicji Obywatelskiej. Niestety ówczesne władze nie widziały takiej możliwości.

29 września 1981 roku z cel byłego Gestapo i dziedzica „Domu Śląskiego” pobrano ziemię do urn, które następnie złożono 4 października 1981 roku w Kopcu Marszałka Józefa Piłsudskiego.

Od października 1981 roku do chwili uruchomienia ekspozycji prowadzono obfitą korespondencję z Milicją Obywatelską, ZBoWiD-em i Wojskiem Polskim w sprawie wypożyczenia eksponatów na przygotowywaną wystawę. Wszystkie te instytucje deklarowały swoje gorące poparcie, ale wyłącznie w sposób werbalny. Eksponatów nie wypożyczono tłumacząc się ich brakiem lub faktem nieistnienia takiego Muzeum.

Rzeczywiście Oddział „Walka i Męczeństwo Polaków w latach 1939–1945” powołany został przez Ministra Kultury i Sztuki dopiero w dniu 5 listopada 1981 roku.

Od grudnia 1981 do 29 września 1982 roku remontowano salę teatralną i przystosowywano ją do celów ekspozycyjnych. Już w trakcie tego remontu kilkakrotnie zalewała ją woda z Kasyna. Interwencje nie skutkowały, ale prace posuwały się pomalą naprzód.

6 stycznia 1982 roku Kierownik Oddziału mgr Tadeusz Wronski przedstawił długofalowy program działalności badawczej i popularyzatorskiej skoncentrowanej na problematyce martyrologii krakowian.

11 stycznia 1982 roku przyjęto od Wytwórni Filmowej „Czołówka” film „Swastyka nad Krakowem”, który miał stanowić jeden z filarów ekspozycji. Niestety — drobne przekłamanie jakich dopuścił się autor scenariusza i zbyt duże eksponowanie roli Warszawy, przy jednoczesnym pomniejszeniu roli Krakowa doprowadziły do tego, że film wykorzystywano jedynie sporadycznie.

Realizując plan badań historycznych zwrócono się 15 marca 1982 roku do wszystkich Kół ZBoWiD w kraju o wyszukanie w kartotekach członkowskich byłych więźniów krakowskiego Gestapo. Niestety plon tej akcji był znikomy.

Latem 1982 roku delegacja władz miejskich Norymbergi bawiąca w Krakowie zwróciła się z prośbą o konsultację projektu zorganizowania w Norymberdze, na terenach Parteitagów NSDAP Muzeum Narodowego Socjalizmu. W sierpniu 1982 roku Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miasta przedstawił pracownikom Oddziału do konsultacji kasety video i tekst scenariusza projektowanej wystawy. Projekt ten wzbudził duże uznanie dla samej idei powołania Muzeum, ale również wątpliwości co do realnych możliwości jej realizacji (o ile mi wiadomo na razie istnieje jedynie niewielka, zorganizowana społecznymi siłami ekspozycja w niczym nie przystająca do projektu scenariusza).

W dniu 30 września 1982 roku nastąpiło uroczyste otwarcie wystawy stałej przy ul. Wybickiego 2 (nazwa ulicy pozostała

niezmieniona pomimo uchwały zespołu opioniodawczego przy głównym geodecie Miasta zalecającej przywrócenie historycznej nazwy). Około trzystu osób w obecności ekip telewizji i radia, oraz kilkunastu dziennikarzy prasowych, miało okazję obejrzeć owoc niemal dwuletniej pracy zespołu pracowników Muzeum Historycznego m. Krakowa.

Następne lata to historia działań upowszechnieniowych Oddziału, usiłowań poprawienia warunków jego egzystencji i podejmowanych różnorodnych przedsięwzięć badawczych.

I tak już 31 października 1983 roku, po kolejnym zalaniu sali wystawowej, wodą przeciekającą z sali Kasyna MO, wystąpiono z pismem do Urzędu Miasta wnioskującym przydzielenie tej sali Muzeum dla potrzeb rozbudowania ekspozycji (zarazem zlikwidowałyby to źródło ciągłych kłopotów z uciążliwym sąsiadem). Pismo to tradycyjnie już pozostało bez odpowiedzi.

W grudniu 1983 roku przedstawiono 3 warianty rozwoju Oddziału. Jego wersja maksymalna była obliczona wyraźnie „na wyrost” i dlatego nie mogła być zrealizowana. Praktycznie wykonano jedynie to co przewidywała wersja minimalna, a i to bez realizacji wystaw rocznicowych planowanych na lata 1985 i 1989. Z powodu ogromnych trudności finansowych placówek kulturalnych nie zdołano także zaistalować planowanych urządzeń technicznych (nowego magnetowidu i świetlnego planu miasta).

19 września 1984 roku zmarł główny twórca Oddziału, jego pierwszy Kierownik, mgr Tadeusz Wroński.

9 września 1984 roku, po kolejnym zalaniu sali wystawowej przy ul. Pomorskiej 2, Główny Konserwator MHmK mgr Wacław Wagner zalecił usunięcie z ekspozycji wszystkich materiałów oryginalnych ze względu na grożące im zniszczenie przez grzyb rozwijający się na ścianach budynku. Ekspozycję zlikwidowano ostatecznie 30 kwietnia 1985 roku.

Jednocześnie z projektami prac remontowych rozpoczęły się przygotowania do odtworzenia ekspozycji stałej. Po kolejnej wymianie pism w sprawie powiększenia powierzchni ekspozycyjnej, gdy okazało się, że Muzeum nie otrzyma żadnych dodatkowych pomieszczeń przygotowano zarys scenariusza nowej wystawy.

Pod kątem potrzeb tego scenariusza zaplanowano remont instalacji wodnej i elektrycznej w części gmachu zajmowanej przez Muzeum. Remont ciągnął się przez 4 lata, zmieniały się realia w jakich działało Muzeum, wraz z nimi zmieniał się także scenariusz przygotowywanej wystawy. Zespół pracowników MHmK (Andrzej Kuler, Marek Natkaniec, Janusz Tadeusz Nowak, Wacław Passowicz, Stanisław Piwowarski) pod kierunkiem dyrektora Andrzeja Szczygła przygotował ostateczną wersję scenariusza według którego zmontowano ekspozycję stałą. Jej otwarcie nastąpiło 6 września 1990 roku.

Dorobek muzealny Oddziału zamyka się liczbą 252 uzyskanych relacji byłych więźniów krakowskiego Gestapo, 150 fotografii przekazanych do opracowania przez Dział Dokumentacji Fotograficznej i 135 pamiątek z lat II wojny światowej, które wzbogaciły zbiory MHmK. Ponadto pracownicy Oddziału (T. Wroński, T. Gąsiorowski, A. Kuler, O. Łąty-szonek, M. Natkaniec, M. Zamorska) przeprowadzili liczne kwerendy archiwalne i prasowe tworząc unikalne kartoteki personalne więźniów krakowskiego Gestapo, żołnierzy różnorodnych organizacji konspiracyjnych z Krakowa i okolic oraz pracowników aparatu okupacyjnego.

Z tworzeniem wzmiankowanych kartotek wiąże się sprawa wprowadzenia do prac muzealnych techniki informatycznej. Oddział przy ul. Pomorskiej 2 jest jedynym, który od czerwca 1987 roku posługuje się mikrokomputerem. Początkowo było to ZX-Spectrum Plus zakupione w drodze eksperymentu, obecnie od czerwca 1990 roku wykorzystywany jest system mikrokomputerowy Future Technologie AT-286.

W przyszłości zakres tych prac badawczych zostanie rozszerzony co zwiększy szanse na stworzenie kartotek w miarę kompletnych, zgodnie z aktualnym stanem badań.

* Całość informacji źródłowych pochodzi z dokumentów przechowywanych w archiwum zakładowym MHmK w dwóch kolejnych teczках. Podawanie konkretnych numerów inwentarzowych uznałem w tej sytuacji za zbędne wobec faktu, że należałoby przygotować taki przypis źródłowy do niemal każdego zdania.